

Yanlış Bilinç Olarak İdeoloji ve Medyada Yeniden Üretimi

Ideology as False Consciousness and Reproduction in Media

EMEL ARIK

Akdeniz University

Received: 03.08.2020 | Accepted: 28.01.2021

Abstract: The ideology which has fairly rich literature as an interdisciplinary concept is based on the bourgeois values that prevent people from recognizing their social position is artificially defined as a “false consciousness” that produced by Marx and Engels. According to this approach, which implies the basis of critical theory, ideology hides the truth and reproduces the truth. Lukacs, Gramsci, and Althusser who held an important place in the tradition of Marxist criticism, also have tools of production in the field of domination on the ideology of the bourgeoisie reveals its effectiveness in the continuity. As an ideology, discourse penetrates society through various representations. The media, which is the most important discourse production center in modern societies, plays a functional role in the settlement of ideology in a social structure. The fundamental determination of media discourse is the economic policy of the media that is production conditions and ownership structure. Therefore, today the media defines the situation in favor of the dominant powers and contributes significantly to the regeneration of false consciousness.

Keywords: Ideology, false consciousness, media, discourse, hegemonic discourse, reproduction.

Giriş

Almanca'da *ideologie*, Fransızca'da *idéologie*, İngilizce'de *ideology*, eski Türkçe'de ise ilm-i suver-i akliye teriminin yaratıcısı Destutt de Tracy'ye göre ideoloji, 'ideler bilimi'dir, ideleri (geniş anlamıyla bilinç olaylarını), idelerin niteliklerini, yasalarını, gösterdikleri anlamlarla bağlantılarını ve kökenlerini inceler. Küçültücü anlamda, gerçekliği olmayan, soyut düşüncelere dayanan kuramdır. Diğer bir deyişle kendine özgü verilere dayanarak geliştiğini sanan, gerçekte toplumsal ve ekonomik olayların dile gelişi olan, ancak bunun bilincinde olmayan, hiç değilse bu toplumsal olayların kendisini belirlediğini hesaba katmayan kuramsal düşüncedir. Bu anlam özellikle Marksist teoride çok kullanılır; Marksizmin diliyle, bir çağın, bir toplumun düşünceler (ideler) dünyası, bilinç yapısı toplumsal-ekonomik ilişkilerin ürünüdür, idelerle ilgili üstyapısıdır (Akarsu, 1975: 94). İdeolojiyi, idelerin bilimi olarak nitelendiren rasyonalist düşünür Destutt de Tracy'nin yaklaşımı kuşkusuz ki, Bacon'ın felsefesi ve özellikle İdol Öğretisi anlayışını da tartışmaktadır.

Bacon, *Novum Organum* (1620) adlı eserinde insan ve doğa arasındaki ilişkiyi irdelerken, bilginin önemini vurgulamakta, bu güç dolayısıyla insanoğlunun doğa üzerindeki tahakkümüne işaret etmektedir. Bacon'a göre insan zihnindeki idollerden arınmaksızın egemenlik olası değildir. Söz konusu idoller (putlar, önyargılar); soy idolleri (idola tribus), mağara idolleri (idola specus), pazar idolleri (idola fori) ve tiyatro idolleri (idola theatri) olmak üzere insan usunun dışından ya da doğuştan kaynaklı dört başlık altında toplanmaktadır. İdol Öğretisine göre; soy idolü/önyargısı doğuştan gelmekte, sonradan edinilemeyeceği gibi değiştirilemez nitelik taşımaktadır. Bacon, diğer idolleri (mağara idolü, pazar idolü ve tiyatro idolü) insanın doğuştan getirdiğini savlamamaktadır. Bundan dolayı birçok felsefeci, özellikle ideoloji başlığında sürdürülen tartışmada, Bacon'un diğer üç idol kavramlaştırmasını daha özenle ele alma eğilimi içindedir (Özbek, 1993: 69). Sözelimi mağara idolleri, bireye özgüdür; doğuştan gelmediği gibi -kendi alanı ya da mağarası- edinilebilmekte, bilgi/bilme biçimine göre değişebilmektedir. Pazar idolleri dil temellidir; kişilerarası ilişkinin dolayımlayıcısı olarak dil doğrudan put/önyargı aracıdır. Tiyatro idolleri ise kurgusaldır; toplumsal varoluş süreci gelenek, inanç, otoriteden bağımsız inşa edilemez. Dolayısıyla soy idolü dışındakiler dışsal fak-

törlerle şekillenebilmekte, ideolojik kodlanabilmektedir.

Bacon'un İdol Öğretisi modern ideoloji eleştirisine tartışma zemini sunarken, Aydınlanma Çağını temsil eden düşünürlerden Helvetius da, kavramın çerçevesini oluşturmada tıpkı Condillac gibi önemli bir referanstır. Helvetius'a göre insan zihninin entelektüel refleksi duygusaldır ve düşünme biçimimizi biçimlendiren çıkardır. Benzer şekilde Condillac da John Locke'un ampirizminden etkilenecek duyumsal bir bilgi kuramı geliştirmiştir. İnsan zihninde fikirlerin oluşum sürecinin nesnel olarak incelenmesinin mümkün olduğu inancından hareket eden filozofların yaklaşımında ideoloji bir tür "doğru düşünme" bilimidir (Mardin, 1997: 20).

On sekizinci yüzyıl Avrupası'nın devrimci burjuvazisinin sözcüsü komünundaki bu Aydınlanma filozoflarının amacı, toplumu rasyonel bir temelde baştan aşağı yeniden inşa etmektir. Bu amaçla geleneksel toplumun dogmatik inanç sistemini ve bunu kullanarak iktidarını ayakta tutmaya çalışan toplumsal düzeni eleştirirken aslında bugünkü anlamıyla tamamen kendine özgü bir ideoloji oluşturmuşlardır (Eagleton, 1996: 101-102'den akt. Duman 2006: 164). Metafizığe karşın ampirizmi önceleyen bu filozoflar, insanın sahip olduğu düşüncenin doğuştan değil sonradan kazanıldığını, John Locke'un tabula rasa (boş levha) önermesindeki gibi zihnin dışsal ve duygusal süreçlerden geçtiğini öne sürmüşlerdir. Bu durumda akıl doğası gereği olumsuz değildir, "boş levhalar" önyargı, otorite, din, hurafe vb. aracılığıyla negatif doldurulmuştur. O halde akli kullanmayı engelleyen toplumsal kurumlar değişirse tabula rasalar da değişecek ve tüm toplumsal süreçler rasyonelleşecektir. Ne var ki, filozofların hakikate erişme arayışı kavramlar ve hizmet ettikleri egemenlik ilişkilerini gizleyerek ideolojiyi yeniden üretmiştir.

Temelleri Fransız Devrimine dayanan ideoloji kavramının öncü ismi, rasyonalist düşünür Destutt de Tracy'nin kavrama kazandırdığı bilimsel nitelik epistemolojide ve dilbilimde 19. yüzyılın sonlarına değin kullanılmıştır. Tracy'e göre, bilginin oluşması ve yaygınlaşması idelerin yardımıyla mümkündür, o halde tüm bilimlerin özünü ideoloji (idelerin bilimi) oluşturmakta diğer bilimler bu temel üzerine yükselmektedir. Kavramın modern anlamını başlatan farklı bir yaklaşım Napoleon Bonaparte tarafından popülerleştirilmiştir. "Demokrasi - "hayatta geçiremeyecekleri bir hükümlü halkı yükselterek yanlış yola sürekleyen"- yanlılarına yönelik

bir saldırıda Aydınlanma ilkelerine “ideoloji” diye saldırmıştır. Napoleon’un, “Güzel Fransa’mızın başına gelen her türlü musibeti ideologların öğretisine -yasaları insan kalbinin ve tarihten çıkarılacak derslerin bilgisine uydurmak yerine, canla başla ilk nedenlerini bulmaya çalışan ve bu temel üzerinde halkların yasama gücünü kuracak olan şu karman çorman metafiziğe- yormak gerekir” şeklindeki bakışı on dokuzuncu yüzyıl boyunca yankılanmış ve bu dönemde ideologist çoğunlukla devrimci ile aynı anlama gelmiştir. On dokuzuncu yüzyılın başlarında muhafazakar düşünürler tarafından kullanıldığı biçimiyle ideolojinin yerici anlamıyla Marx ve Engels’in *Alman İdeolojisi*’nde (1845-7) ve sonrasında popülerleştirdiği yerici anlam arasında doğrudan bir süreklilik vardır. Marx ve Engels, çağdaşları Alman radikallerin düşüncelerine yönelttikleri eleştiride, ideolojinin tarihin gerçek süreçlerinden soyutlanmasına odaklanmışlardır. Dönemin egemen düşünceleri hakkında söyledikleri üzere, düşünceler “egemen maddi ilişkilerin, düşünceler olarak kavranan maddi ilişkilerin düşünsel anlatımından başka bir şey değildir.” Bunu fark edememek ideolojiyi üretir (Williams, 2005: 185-186).

Bu çalışmada tarihsel, felsefi temelleri doğrultusunda ideoloji kavramı tartışılarak, bir yanlış bilinç olarak ideoloji ve modern toplumların en güçlü anlam üretim merkezlerinin başında gelen medya ile ilişkisi incelenecektir. Marx ve Engels’in yanlış bilinç olarak kavramsallaştırdığı ideoloji, Marksist teorisyenler tarafından metalaşma, hegomanya ve devletin ideolojik aygıtları gibi yeni kavramlarla içeriği daha da zenginleştirilerek, kapitalist toplumlarda egemen çevrelerce kitleleri yönetme erki olarak tanımlanmıştır. İdeoloji ile ilgili kuramsal tartışmaların ardından kapitalist toplumlarda ideolojinin yerleşikleşmesinde ve tahakkümünde etkin aktör konumunda olan medyanın etkisi tartışılacaktır. Kendi ekonomipolitiği doğrultusunda iktidarın en stratejik aygıtlarından biri olan medyanın bir yanlış bilinç olarak ideolojiyi yeniden ürettiği varsayımıyla temellenen bu çalışma niteliksel tarihsel tasarım yöntemine göre inşa edilmiştir.

Yanlış Bilinç Olarak İdeoloji

Karl Marx gerek eleştirel teoriye sağladığı zemin, gerekse de kapitalist sisteme yönelik saptamalarıyla sosyal bilimin en önemli teorisyenleri-

nin başında gelir. Özellikle Friedrich Engels ile birlikte ideolojiye getirdikleri “yanlış bilinç” açılımı, ardından gelen pek çok teorisyene yol haritası olmuştur. Georg Wilhelm Friedrich Hegel’in ve Ludwig Feuerbach’ten etkilenen Marx, Engels ile birlikte ideoloji tartışmalarının en temel eserlerinden birini yazmıştır. Marx’ın çalışmalarının temelini sınıf çatışması ve emek sömürsü oluşturur. Marx, maddi yaşamın üretim biçiminin, toplumsal yaşamın tüm aktörleri açısından belirleyici olduğunu savunur. Marx’a göre insanlar yaşadıkları koşullardan etkilenirler ve bilinçleri belirleyen ortamlardır. “Marx’a göre, kendi nesnel çıkarlarının farkında olan egemen sınıfın, düşüncelerini egemen düşünceler haline getirmesi çok daha kolaydır. Marksizim içerisinde ideoloji kavramı genellikle sınıfsal konumlar ve maddi koşullar tarafından belirlenen bir kavram olarak değerlendirilmiştir.” (Therborn, 2010: 9).

Marx, hemen hemen tüm eserlerinde ısrarla rollerini ve sömürsünü deşifre ettiği burjuvazinin toplumsal etkinliğini *Komünist Manifesto*’da şu sözlerle ifade eder: “Burjuvazi insanları ‘doğal üstleri’ne bağlayan birçok feodal bağı koparıp attı ve insan ile insan arasında çıplak çıkardan başka, hissiz parasal ödmeden başka bir bağ bırakmadı. Sofu fanatizmin, şövalyece coşkunun, cıvık duygusallığın göklere yükselen vecdlerini bencil hesapların buzlu sularında boğdu. Burjuvazi şimdiye değin onurlu görülmüş, saygılı bir çekingenlikle bakılmış her bir işteğalin etrafındaki haleyi çekip aldı... Yanılsamaların peçesi altında örtülü sömürünün yerine açık, utanmaz, dolaysız, çıplak sömürüyü koydu.” (Marx, 2003: 22). Burjuvazinin sömürüyü etkinleştirmek üzere kullandığı pek çok araç vardır. Sömürünün devamını önemseyen burjuvazi, bu amaçla pek çok stratejiyi devreye sokmaktan çekinmemektedir. Kapitalist toplumlarda, ideoloji doğal sonuçları maskeler, saptırır ya da bastırır, böylece birey gerçeğinin nesnellliğini göremez (Eagleton, 2015: 181).

Burjuvazinin sistemin işleyişindeki kilit rolüne vurgu yapan Marx, ekonominin toplumsal yaşamdaki üst yapı kurumları üzerindeki etkisini dile getirdiği ‘ekonomi-politik yaklaşım ve ‘artı değer’ kavramsallaştırmasıyla kapitalizmin hiç bir zaman insanlara eşitlik ve mutluluk getirmeyeceğini net bir şekilde ifade etmiştir. Metalara fetişist anlamlar yükleyen, böylelikle değişim değerinin kullanım değerinin önüne geçmesini sağlayan kapitalizmin, sömürüyü gizlediği, yabancılaşmayı unutturduğunu ve insan-

ları ‘yanlış bilinçlendirdiğini’ ileri süren Marx, teorileriyle pek çok sosyal bilimciye yol açmıştır. Marx’a göre, “sermayeyi kullananların planları, tasarıları, emeğin en önemli çalışmalarının hepsini düzenler, yönetir ve kar, bütün planların, tasarıların önerdiği amaçtır” (Marx, 1975: 36).

Marx ve Engels’in yeniden tanımladığı ideoloji ve bu bağlamdaki ‘yanlış bilinç’ kavramı, üretim araçlarına sahip olan burjuvazinin toplumsal yaşamdaki etkinliğini işaret etmesi açısından önemlidir. Marx, ve Engels ideolojiyi, *Alman İdeolojisi* kitabında, “insanların kendi sosyal konumlarını fark etmelerini engelleyen ve burjuva değerleri tarafından üretilen, yapay bir yanlış bilinç (Marx ve Engels, 1992: 22)” olarak tanımlar. Marx ve Engels’a göre, egemen sınıfın düşünceleri, bütün çağlarda egemen düşüncelerdir, başka bir deyişle, toplumun egemen maddi gücü olan sınıf, aynı zamanda egemen zihinsel güçtür. Maddi üretim araçlarını elinde bulunduran sınıf, aynı zamanda zihinsel üretimin araçlarını da emrinde bulundurulur, bunlar o kadar birbirinin içine girmiş durumdadır ki, kendilerine zihinsel üretim araçları verilmeyenlerin düşünceleri de aynı zamanda bu egemen sınıfa bağımlıdır. Egemen düşünceler, egemen maddi ilişkilerin fikrinsel ifadesinden başka bir şey değildir, egemen düşünceler, fikirler biçiminde kavranan maddi, egemen ilişkilerdir, şu halde bir sınıfı egemen sınıf yapan ilişkilerin ifadesidir; başka bir deyişle, bu düşünceler, onun egemenliğinin fikirleridir (Marx ve Engels, 1992: 70).

Yanlış bilinç; içerisinde popüler olan fakat yanıltıcı düşüncelerin statükoyu meşru hale getirmek ve işçilerin mevcut sosyal-ekonomik durumlarını saklamak amacıyla yöneten sınıf tarafından kitlelere aşılmasındır (Van Dijk, 2003: 16). Yanlış bilinç kuramı, hakikatte kapitalizmin oluşturduğu karmaşıklıkları saklayan ve onları görünmez hale getirerek bireylerin bilincinde maddi olarak bir takım egemen güçlerin menfaatleriyle uyumlu bir yaşam bilgisi oluşturan bilinç türü olarak yorumlamak da mümkündür (Sancar, 2014: 28). Dolayısıyla ideoloji aracılığıyla, işçi sınıfı, toplumsal yaşamdaki başarısızlığını kendine mal ederek kapitalist sistemin arızasını kapatma yoluna gitmektedir.

Marx ideolojinin “gerçeği maskeleyip doğruyu olduğu gibi yansıtmadığını” söyler. İdeoloji bireyin içinde bulunduğu toplumun değerlerinin dışına çıkmasını engeller. Böylece birey pek çok şeyi sorgulamadan kabul eder (Mardin, 2015). Marx, gerçeklik ile ideoloji arasında bir karşıtlık

ortaya koymaktadır. Yani hem Marx hem de Engels, ideolojiyi zorunlu olarak çarpıtılmış ve yetersiz bir dünya görüşü olarak görmektedir. Onlara göre ideoloji gerçek olandan kopartılmıştır (Barrett, 2004: 15-16).

Şeyleşme, Sınıf Bilinci ve İdeoloji

Lukacs ideoloji konusunda Hegelci Marksist olarak bilinmektedir. Lukacs'ın özellikle Hegel'den miras aldığı etkin, dinamik, pratik bilinci bireyleri aşırı derecede sıradan indirgeyici bir anlayışa sahiptir. Ona göre, şeylerin bilme biçimi ile onların gerçekte oluş biçimleri arasındaki kopukluk ve eksiklikler bir ayrışım oluşmasına yol açmakta ve onlar hakkındaki yanlış bilincin zihinde şekillenmesine neden olmaktadır (Eagleton, 2015:132).

Lukacs'a göre, kapitalizmin sırrı “meta yapısı bilmemesinin çözümünde” aranmalıdır. *Kapitaldeki* metaların fetişizmi bölümü, şu iki temel konuyu kapsar; tarihsel materyalizm tezinin bütünü ve kapitalist topluma ilişkin bilgi olarak görünen proleteryanın tüm öz bilgisini. Yani kapitalizmin temel özelliği meta fetişizmidir ve Lukacs'a göre meta fetişizminin temel ürünü de şeyleşmedir. Lukacs'a göre şeyleşme, aslında insanlar arasında olan ilişkilerin sanki nesnelere arasındaki ilişkiler gibi görünmesidir. Şeyleşme sürecinin temeli “ussal mekanizasyon” ve “hesaplanabilirlik” ilkelerinin yaşamın her yönüne uygulanmasıdır (Dellaloğlu, 1998: 134). Şeyleşme sürecinde nesne, insan yapımı bir konumlamadan çıkıp, kendi özgül düzenini oluşturur. Kapitalizm -her şeyden öte- öncelikli olarak meta üretimi üzerine kurulu bir sistemdir, dolayısıyla üretilen metaların doğal görünmesini sağlamak ve ardındaki ideolojiyi nesnelere parıltısı altında gizlemek sistemin temel dayanak noktasıdır. Modern hayatta arzular ve duygular bile bu şeyleşme sürecine bağımlı hale gelmişlerdir; modern birey bu “gereksinimlerini” ancak, bu arzuları gidermek amacıyla üretilen metalar aracılığıyla giderebilir duruma erişmiştir.

Lukacs, *Tarih ve Sınıf Bilinci* adlı çalışmasında kapitalizmin insanların toplumsal yaşamını nasıl sömürgeleştirdiğinden bahseder. Özellikle meta ilişkilerinin yeryüzünü yoksullaştırdığını ve gerçek anlamından kopardığını düşünür. Lukacs'ın düşünce anlayışına göre pek çok toplumsal ilişki ve insan değeri, nesneleştirici ve yabancılaştırıcı parasal değişim değerini

metalaşma olarak görülen sisteme göre tanımlanmaktadır (Smith, 2007: 60).

Bilinç Üretimi ve Hegemonya

Antonio Gramsci, yirminci yüzyılın ilk yarısının önde gelen Marksist teorisyenlerinden biridir. Gramsci, Marksçı bir yapı içerisinde çalışarak Marksçılık açısından ideoloji anlayışına büyük değişiklik getirmiştir (Freeden, 2011: 32). Lukacs'ın Batı Marksist meslektaşısı Antonio Gramsci ideolojiyi daha çok hegemonya üzerinden okuma yoluna gitmiştir. Yani Gramsci'nin yazılarında kilit kavram ideoloji değil, hegemonya olmuştur. Gramsci'ye göre ideoloji kavramı içerisinde zorla dayatma olabilir, fakat hegemonya kavramı içerisinde rıza vardır (Eagleton, 2015: 154).

Gramsci'nin *Hapishane Defterleri* isimli yapıtının anahtar kavramı olan "hegemonya" çoğu zaman ideoloji kavramını ikame etmiş ve sosyal bilimlerde yaygın biçimde kullanılmıştır. Hegomanya öz olarak rıza üretimidir ve egemen yapının devamı adına iktidarın zor kullanmadan hayata geçirdiği stratejiler bütündür. "Kapitalist toplumda devlet cezalandırıcı otoritesinden çok "sivil toplum" ile ilişkilendirilen düzenleyicisi otoritesi ile hegemonyayı üretir." (Arık, 2004: 45). Gramsci'ye göre burjuva hegemonyasının başlıca aracı sivil toplumdur. Sivil toplum, bireyleri kamusal insan haline getirir ve zorlukları özgürlük olarak sunarak bireylerin gönül hoşluğuyla eğitsel bir baskı altına alır. Aynı şekilde gönül hoşluğuyla benimsemeyi fazla ezmeden çeşitli derecelerde bir denge kurulum, kuvvetin ağır basmadığı kanısı uyandırılmaya çalışılır. Çoğunluğun gönül hoşluğu da -gazeteler ve dernekler gibi- kamuoyu organlarıncaya açığa vurulur. Bu organlar bazı durumlarda yapay olarak bu amaçla çoğaltılır. Kuvvet ve gönül hoşluğu ile benimseme arasında sahtecilik, yoldan çıkarma bulunur (bu, hegomanya işlevinin yerine getirilmesinde güçlülükle karşılaşıldığı ya da kuvvet kullanılmasının çok tehlikeli olduğu bazı hallerde çokça görülür) (Gramsci, 1997: 316).

Sivil toplum kuruluşları -okul, aile, kilise, medya, vs.- toplumsal denetim süreçlerinde giderek daha merkezi rol oynamakta, devlet ancak mecbur kaldığında şiddete başvurmaktadır. Fakat böyle yapmakla ideolojik güvenilirliğini zora sokma tehlikesiyle karşı karşıya kalabilir. Doğal ve görünmez olmak çoğu zaman iktidar adına daha tercih edilir bir durum-

dur (Eagleton, 2015: 167). İktidarın yeniden üretiminde, hegemonyayı pekiştirici bu araçlar oldukça aktif fakat örtük rol oynamakta ve toplumun iktidara yönelik bağımlılığını giderek kuvvetlendirmektedir.

İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları

İdeoloji tartışmalarında bir diğer önemli teorisyen Louis Althusser'dir. Althusser'e göre, devletin ideolojik aygıtları ve devletin baskı aygıtları aynı ortak ideolojinin yayılımını amaçlamaktadır. Devletin ideolojik aygıtlarını kilise, okullar, hukuk kurumu, sendikalar, medya ve kültürel-sanatsal kurumlar olarak sıralamak mümkündür. Devletin baskı aygıtları ise zor kullanma yetkisine sahip olan güç odaklarıdır. Devletin baskı aygıtları güç ve zor kullanmaktan çekinmemesine karşın, devletin ideolojik aygıtları ideolojik bir etkiyi hedefler. Burada sağlanmaya çalışılan ortak ideoloji burjuvazinin yörüngesinde işleyen bir ideolojidir.

Louis Althusser, bir kapitalist toplumsal formasyonun üretim ilişkilerinin, yani sömürülenlerin sömürülenlerle, sömürülenlerin de sömürülenlerle olan ilişkilerinin büyük bir bölümünün yeniden-üretimi, egemen sınıfın ideolojisinin kitlesel biçimde 'kafalara yerleştirilmesi' ile kaplanmış birkaç becerinin öğrenilmesi ile sağlandığını (Althusser, 2003: 181) ileri sürmektedir. Althusser egemen çevrelerin ideolojik yönlendirmesi karşısında toplumun bir direnç gösteremediğini ileri sürmekte ve iktidarın devamında yanlış bilincin önemini vurgulamaktadır.

Althusser ideolojinin içeriden dışarıya doğru gerçekleşen toplumsal bir pratik olduğu yönündeki yaklaşımıyla ideolojinin bireylerin belleklerinde kurgulanmış bilinç olduğunu imler ve bu bağlamda toplumsal kurumların hemen hemen tamamının bireylere aynı ideolojiyi dayattığını ileri sürer. Gizil bir ideolojik yönlendirme, toplumsal kurumların pek çoğunun ortak hedefidir, örgütlenmiş serbest zaman etkinlikleri dahi bu "ortak" ideolojiden bağımsız değildir. Rızanın üretimi devletin ideolojik aygıtları aracılığıyla gerçekleştirildiğinde, iktidarın kontrolünde bir "ortak duyu" inşa edilebilir; böylelikle de hakim sınıfların ideolojisi meşrulaştırılır. Bu doğallaştırmanın ardından ideoloji kitlelerin bilinçlerinde ve gündelik alışkanlıklarında iktidarın doğrudan müdahalesi olmaksızın kendini yeniden üretmeye başlar. Devletin tüm ideolojik aygıtları, egemen ideolojinin kitlelerin zihinlerinden yeniden üretimini hedefler (Althusser, 2003:

179). Althusser'in yaklaşımı ideoloji ile bireysel güdülenme arasındaki bağlantıya ve iktidar yürüngesinde işleyen "devletin ideolojik aygıtlarının" yaşamın "her" alanını biçimlendirmedeki kararlılığının doğru okunmasının gerekliliğine dikkati çekmektedir.

Althusser'in teorik mücadelesi Gramsci ile benzerlik taşımaktadır. İkisi de kapitalist yapı içerisinde iktidar ile ideoloji arasında ilişkiyi gün yüzüne çıkarmayı amaçlamaktadır. Yani amaç açık ve gözde görülür basıya indirgenmeyen bir sistematik süreci egemen ideoloji anlayışını üzerinden açıklamadır. Althusser için ideoloji, toplumsal yaşamdaki birliği tekrar tekrar üreten ve yayan bir role sahiptir. Siyasi ve ekonomik gücü elinde bulunduranlar yeniden üretilme sürecinde ideolojik iktidarın farkındadır (Sancar, 2008: 47).

Dil, Söylem ve İdeoloji

İdeolojiler söylemle vücut bulmakta ve çeşitli temsiller aracılığı ile topluma nüfuz etmektedir. Söylem, ideolojinin toplumsal yapı ile ilişkisini düzenlemekte ve dil üzerinden aktararak yeniden üretilmektedir. Toplumsal yaşam ve bireylerin eylemlerinde etkin bir rolde olan ideolojiler dil yapılarının içine gizlenerek sunulmakta ve orada vücut bulmaktadır. İdeolojiler metinleri oluşturan dil üzerinden topluma benimsetilmektedir (Thompson, 1985: 73-74).

Bireylerin ikna edilmesinde ideolojik söylem önem arz etmekte, özneyi kendi tarafına çekmek için ideolojik söylemlerin ikna edici dil kullanması gerekmektedir. Bu ikna edici dil sürekli eylem içinde olup, örgütlenmeye de etki etmektedir. İdeolojik söylemden etkilenen özne yeni bir bilinç durumuna geçer, bu süreçten itibaren ideolojik değişimlerin yaşanması mümkün hale gelir. Bilinç bir devinim içerisinde ve çok sık olmasa da altüst oluşlar yaşar, bu süreç ise ideolojik değişiklikler yaşandığı andır (Çoban, 2003: 256). İdeolojik etki ancak dil ve söylem gücüyle başarılabılırken, söylem üzerine kodlanan ideoloji, dil üzerinden amacına ulaşabilmektedir.

Toplumsal dolaşımın modern dünyadaki en etkili moderatörü medyadır. Bireyler medya üzerinden bilgilenmekte, eğlenmekte, tüketmekte ve karar alma süreçlerine dahil olmaktadır. Dolayısıyla medya, modern toplumlarda ideolojinin dolaşımını sağlayan en önemli merkezdir ve bu

merkezden yayılan söylemler sosyal yapıda ideolojinin yerleşikliği adına önemli potansiyeller barındırmaktadır.

Van Dijk'e göre söylemin denetlenmesi ve söylemin üretilmesi toplumsal denetim üzerinde önemli rol oynamaktadır. Söylem zihinsel denetim oluşturmada etkindir. Söylem sayesinde egemen düşünceler meşrulaşır ve toplum içinde yayılır (Van Dijk, 2005: 315). Medya metinleri ağırlıklı olarak egemen söylemin taşıyıcılığını yaparlar ve dil üzerinden idolojii yeniden üretirler. Dolayısı ile medya metinleri (haberler, programlar, reklamlar, vs.) sadece birer metinden ibaret değildir, çoğu zaman içlerinde örtük söylemleri barındırırlar.

Medya Dolayısıyla İdeolojinin Yeniden Üretimi

Modern toplumlarda gündelik yaşam üzerinde son derece yönlendirici olan kitle iletişim araçları ve araçsallaşmış etkinliklere hakim olan ideoloji göz önüne alındığında Marx'ın teorilerinin etkinliği görünür olmaktadır. Marx, üretim araçlarının sahibi olan burjuvazinin kitlenin bilinç düzeyi üzerinde de doğrudan etkili olduğunu ileri sürmekte ve medya yoluyla zihinlerinde egemenlik kurduğunu dile getirmektedir.

Ekonomi-politikçi yaklaşım olarak adlandırılan bu yaklaşıma göre medya kuruluşlarının kapitalist toplumdaki diğer işletmelerden herhangi bir farkı bulunmamakta, yapısal olarak verimlilik esasına göre, yani kar etme motivasyonuna göre kurumsallaşmaktadır. Dolayısıyla medya temel motivasyonuna uygun olarak egemen söylemi benimsemekte, kitlelerin yanlış bilinçlenmesinde iktidarın bir ideolojik aygıtı olarak çalışmaktadır.

Ekonomi-politikçi yaklaşım, medyadaki işletme rasyonalitesinin medya söylemine nasıl etki ettiğine odaklanır. Burada özellikle medyaya sahip olan azınlığın, çoğunluğu iktidar adına nasıl manipüle ettiği, diğer güç odaklarıyla nasıl bir işbirliği yürüttüğü ele alınmaktadır. Toplumsal bilinci oluşturan toplumsal koşullardır yaklaşımı ile medyayı analiz eden ekonomi politikçiler, bireysel bilinç arayışlarının medya ortamında çoğu zaman karşılıksız kalacağını ifade etmektedir. Yanlış bilincin meşrulaştırıcısı ve yayıcısı konumundaki medya ideolojik bir aktör olarak toplumsal koşulları biçimlendirmekte ve durumları tanımlamaktadır.

Gramsci tarafından geliştirilen hegemonya da güçlü grupların toplu-

ma ekonomik, kültürel, adli ve politik bir yön vermesinin rolünü vurgulamaktadır (Sancar, 2008: 33-34). Bu teoriye göre, medya hegemonya üretmek için devletin kilit aracı olarak kullanılmaktadır. Medya gibi kültürel kurumlar, toplumdaki mevcut iktidar yapısıyla uyumlu bir dünya görüşünün yeniden üretildiği sürecin önemli bir parçasıdır. Bu anlamda, medya zaten var olan şeyleri temsil etmez; doğal olduğuna inandığımız şeyi üretmekte ve bazı çıkarların tahakkümüne liderlik etmektedir. Gerçeğin raporu gibi görünen herhangi bir ifade, baskın ideolojinin bir yansıması olabilmektedir. Hegemonya teorisyenleri, hükümet yetkililerinin, bilgileri demokratik müzakere ve etkinin tamamen imkânsız olduğu dar ideolojik sınırlar içinde halka açık tuttuğuna inanmaktadır (Barrett, 2017: 81-82).

Herbert Schiller *Zihin Yönlendirenler* kitabı ile medyanın yanlış bilinci nasıl yeniden ürettiğini ortaya koymuş ve medya manipülatörlerinin paketlenmiş bilinç içeriğini hangi mitler üzerinden gerçekleştirdiğini gözler önüne sermiştir. Bireysel ve kişisel tercih, yansızlık, değişmeyen insan tabiatı, sosyal çatışmanın mevcut olmadığı ve medya pluralizmi mitleri üzerinden medyanın zihinleri biçimlendirdiğini ileri süren Schiller, medyanın tarafsız görünerek aslında egemen çevrelerin sözcülüğünü yaptığını ileri sürer. O'na göre, "manipüle edilen insanlara ait oldukları toplumun temel sosyal kurumlarının yansızlığına inanıyor olması esastır. Hükümetin, medyanın, eğitimin ve bilimin, sosyal çıkar kavgalarının dışında olduğuna inandırılmalıdır. Yansızlık miti, vatandaşların ülkenin çıkarlarının bütünlüğüne, hükümetin, adalet mekanizmasının, devlet başkanının ve kongrenin partizanca davranışların tamamıyla dışında kaldığına inanmasını bekler. Yolsuzluk, hilekarlık, sahtekarlık gibi olumsuzluklar zaman zaman gözükse de bunlar beşer zaafının birer ürünüdürler, kurumlar bütünüyle kusurdan münezzehtir." (Schiller, 2005: 22).

Medyanın devletlerin ve holdinglerin çıkarlarını koruyan bir anlam dünyası yarattığını ve bu yolla kitleleri yanlış bilinçlendiğini ileri süren Noam Chomsky eleştirel ekonomi politığın en popüler temsilcilerinden biridir. Haberlerin adeta egemen ideolojinin yerleşikliği adına kurgulandığını belirten Chomsky Edward S. Herman ile yazdığı *Rızanın İmalatı: Kitle Medyasının Ekonomi Politikası* isimli kitaplarında medyanın ideolojik işlevleriyle ilgili şu yaklaşımda bulunmaktadır: "Bizim görüşümüze göre, diğer işlevlerinin yanı sıra, medya kendisini denetleyen ve finanse eden

güçlü toplumsal çıkarlara hizmet eder ve onların lehine propaganda yapar. Bu çıkarların temsilcilerinin öne çıkarmak istedikleri önemli gündemleri ve ilkeleri vardır ve medya politikasının şekillendirilmesi ve dayatılması açısından oldukça elverişli bir konuma sahiptirler. Normal olarak bu, kaba müdahaleyle değil, uygun çizgide düşünen personelin seçilmesi ve editörlerin ve çalışan gazetecilerin kurum politikasıyla uyumlu öncelikleri ve haber-değeri kriterlerini içselleştirmeleri sayesinde başarılıdır. Yapısal faktörler şu gibi şeylerden oluşur: Mülkiyet ve denetim, diğer belli başlı finansman sağlayan kaynaklara (en başta reklam veren kuruluşlara) bağımlılık, medya ile haberleri yapanlar ve haberleri tanımlama ve ne anlama geldiklerini açıklama gücüne sahip olanlar arasındaki karşılıklı çıkarlar ve ilişkiler.” (Chomsky, 2012: 25-26).

Glasgow Üniversitesi Medya Grubu da yakın dönem medya ve ideoloji tartışmalarına özellikle yanlış, iyi ve kötü haberler üzerinden önemli katkılar sağlamıştır. Söylem çalışmalarında ağırlıklı olarak üretim sürecine odaklanan grubun çalışmalarına göre haberler, izleyicilerde bir dünya algısı yaratmak için tasarlanmaktadır. “Buna göre medya bize dünya hakkında bilgi aktarmak yerine, nasıl bir dünya algısı oluşturmamız gerektiği hakkında bizi yönlendirmektedir. Bu durumda haber de bize olup bitenler hakkında bilgi vermek değil, içerisinde yaşadığımız dünyaya ilişkin ne düşüneceğimiz hakkında bilgi vermektedir (Güngör, 2013: 274). Özellikle sahte gereksinim ve temsillerle hakim ideolojinin kitlelerin bilincinde yeniden üretildiğini ileri süren teorisyenler haber aktarım sürecinin çok doğru analiz edilmesi ve medyanın yaratmaya çalıştığı ortak duyunun arka planının göz önünde bulundurulması gerektiğini ileri sürmüşlerdir.

Sonuç

İdeolojinin modern anlamını kazanmasında katkısı olan düşünürlerden Bacon, İdol Öğretisi yaklaşımında “İnsansal geist işgal eden ve geista köklerini salan putlar ve yanlış kavramlar; gerçeğin insan geistina girmesine engel olmakla kalmıyorlar, aynı zamanda geista girmesine izin verilen gerçekleri, putlar ve yanlış kavramlar, insan bunlara karşı dikkatli olmadığı oranda ve olası karşı duruşta bulunmadığı sürece, bilimlerin yinelenmesinde geri geliyorlar ve gerçekleri engelliyorlar” demektedir. Düşünce biçimlerinin kaynağında yine insanların çıkarları olduğunu söyleyen Hel-

vetius ise “Çıkar bütün yargılarımızı yönlendiriyor” şeklinde niteleme yapmaktadır. Scott ise Nopeleon Bonapart’ı betimlerken, “ideoloji, yani Fransız hükümdarın kızışmış beyinli delikanlılarla coşmuş çılgınları aşka getireceğini düşündüğü, hiç bir bakımdan kişinin kendi çıkarına dayanmayan her türlü kuramı ayırt etmek için kullandığı ad.” olarak değerlendirir. Bu yaklaşımlardan da anlaşılacağı üzere ideoloji, felsefi temellerinden günümüze değin örüntüsel olarak incelendiğinde temelde insanın insana, insanın doğaya karşı verdiği güç ve egemenlik mücadelesini konu etmiştir ve etmektedir. Marx ve Engels da dediği üzere düşünceler “egemen maddi ilişkilerin, düşünceler olarak kavranan maddi ilişkilerin düşünsel anlamından başka bir şey değildir.” Çalışma boyunca ideolojinin tanımı, anlamı, kuramı ya da yaklaşımları tartışılmış, esas olarak işlevleri ortaya çıkarılmıştır. Yanlış bilinç olarak “gerçekten” bir “gerçeklik” üretimin en önemli aktörü medyanın bu egemenlik mücadelesindeki etkili ve vazgeçilmez konumu gözler önüne çıkarılmıştır.

Marksizim için ideoloji temel kavramlardan biridir ve genellikle sınıf çatışması ve üretim ilişkileri açısından değerlendirilir. Marx ve Engels, ideoloji kavramına önemli bir açılım getiren *Alman İdeolojisi* kitaplarında egemen sınıfların sahip olduğu maddi gücün, aynı zamanda düşünce düzleminde de bir tahakkümü beraberinde getirdiğini imleyip, ideolojiyi “yanlış bilinç” olarak tanımlamışlardır. Bu tanıma göre ideoloji aracılığı ile kitleler gerçekleri değil, iktidarın kendilerine için çizdiği yolu takip etmekte ve toplumsal yoksunluklarının farkına varmaları engellenmektedir. Yanlış bilinç kapitalizmin sömürsünü doğallaştırmakta ve egemen çevrelerin istediği şekilde bir ortak duyu yaratmaktadır.

Lukacs da yanlış bilinç yaklaşımını benimsemiş, özellikle meta aracılığı ile kitlelerin dirençlerinin yumuşatıldığının altını çizmiştir. Lukacs’a göre ideoloji meta ilişkilerinin dolayımından geçerek bireyleri düşünsel düzeyde de kuşatmaktadır. Gramsci ise ideoloji yerine daha çok hegomanya kavramını kullanmıştır. Hegomanya, iktidarın kendi işlerliği adına, hakimiyeti altındaki insanların rızalarını kazanmada başvurduğu stratejileri içermektedir ve yanlış bilinci toplum nezdinde yeniden üretmektedir. Althusser’e göre ise ideoloji, en sıradan kurumlara ve sosyal ilişkilere nüfuz eden toplumsal bir yapılandırma ve devletin ideolojik ve baskı aygıtları aracılığıyla etkisini sürdürmektedir.

İdeolojilerin yerleşikleşmesi ve yeniden üretilmesi için söylemlere ihtiyaç vardır ve modern dünyadaki en etkili söylem üretim merkezi medyadır. İnsanlar medya aracılığıyla toplumsallaşmakta ve siyasi/ekonomik kararlarını medya dolayımından geçerek almaktadır. Dolayısı ile, egemen çevreler için çoğu zaman medyayı kontrol etmek, halkı kontrol etmekle eşdeğerdir, bu yüzden ideolojik manüplasyonun en etkin işlediği araçların başında medya gelmektedir. Medyayı kontrol edenler, kitlenin zihinlerini de kontrol ederler ve onları uyuşturarak toplumsal eşitsizliği gizleyerek, varolan düzenin devamını garantiye alırlar. Herbert Schiller, Noam Chomsky gibi iletişim teorisyenlerinin de ortaya koyduğu üzere, modern toplumlarda medya bir iktidar aygıtıdır ve öncelikli işlevi de kendi ekonomi politikası doğrultusunda bir ideoloji üreterek kitleleri manipüle etmektir. Dolayısıyla günümüzde medya egemen güçler lehine durumu tanımlamakta ve yanlış bilincin yeniden üretilmesine önemli katkı sağlamaktadır.

Kaynaklar

- Akarsu, B. (1975). *Felsefe Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Althusser, L. (2003). *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*. (Çev. A. Tümertekin). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Arık, M. B. (2004). *Top Ekranda*. İstanbul: Salyangoz Yayınları.
- Barret, M. (2004). *Marx'tan Foucault'a İdeoloji*. (Çev. A. Fethi). Ankara: Doruk Yayıncılık.
- Chomsky, N. & Hernan, E. (2012). *Rızanın İmalatı*. (Çev. E. Abadoğlu). İstanbul: BGSY Yayınları.
- Çoban, B. (2003). Söylem, İdeoloji ve Eylem: İktidar ve Muhalefet Arasındaki Mücadeleyi Çözümleme Denemesi. *Söylem ve İdeoloji*. (Haz. B. Çoban & Z. Özarslan). İstanbul: Su Yayınları.
- Dellaoglu, B. (1998). *Toplumsalın Yeniden Yapılanması*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Duman, F. (2006). İdeoloji Kuramaları. *Feodaliteden Küreselleşmeye Temel Kavramlar ve Süreçler*. (Ed. T. Erdem). Ankara: Lotus Yayınevi.
- Eagleton, T. (2015). *İdeoloji*. (Çev. M. Özcan). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Freeden, M. (2011). *İdeoloji*. (Çev. H. Gür). Ankara: Dost Kitabevi.
- Gramsci, A. (1997). *Hapishane Defterleri*. (Çev. A. Cemgil). İstanbul: Belge Yayınları.

rı.

- Güngör, N. (2013). *İletişim: Kuramlar ve Yaklaşımlar*. Ankara: Siyasal Yayınevi
- Mardin, Ş. (2015). *İdeoloji*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Marx, K. (1975). *1844 Felsefe Yazıları*. (Çev. M. Belge). İstanbul: Payel Yayınevi.
- Marx, K. (2003). *Komünist Manifesto*. (Çev. L. Kavas). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Marx, K. & Engels, F. (1992). *Alman İdeolojisi [Feuerbach]*. (Çev. S. Belli). İstanbul: Sol Yayınları.
- Özbek, M. (1993). *Popüler Kültür ve Orban Gencebay Arabeski*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sancar, S. (2014). *İdeolojinin Serüveni*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Schiller, H. (2005). *Zibin Yönlendirenler*. (Çev. C. Cerid). İstanbul: Pınar Yayınları.
- Smith, A. (1999). *Milletlerin Zenginliği*. (Çev. H. Derin). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Therborn, G. (2010). *Marksizmden Post-Marksizme*. (Çev. D. Evcı). Ankara: Dipnot Yayınları.
- Thompson, J. B. (1985). *Studies in the Theory of Ideology*. Los Angeles: University of California Press.
- Van Dijk, T. (2003). *Söylem ve İdeoloji: Çok Alanlı Bir Yaklaşım*. (Çev. N. Ateş). *Söylem ve İdeoloji*. (Haz. B. Çoban & Z. Özarslan). İstanbul: Su Yayınları.
- Williams, R. (2005). *Anabtar Sözcükler*. (Çev. S. Kılıç). İstanbul: İletişim Yayınları.

Öz: Disiplinlerarası bir kavram olarak oldukça zengin bir literatürü bulunan ideoloji, Marx ve Engels tarafından bireyin kendi sosyal konumunu fark etmesini önleyen ve burjuva değerlerince üretilen, yapay bir “yanlış bilinç” olarak tanımlanmıştır. Eleştirel teorinin temelini imleyen bu yaklaşıma göre ideoloji hakikati gizlemekte, gerçeği yeniden üretmektedir. Marksist eleştiri geleneğinde önemli yer tutan Lukacs, Gramsci ve Althusser de üretim araçlarına sahip olan burjuvazinin ideoloji üzerindeki tahakküm alanının toplumsal eşitsizliğin ve sömürünün devamlılığındaki etkinliğini ortaya koymaktadır. Bir ideoloji olarak söylem ise çeşitli temsiller aracılığı ile topluma nüfuz etmektedir. Modern top-

lumlarda en önemli söylem üretim merkezi olan medya, sosyal yapıda ideolojinin yerleşikleşmesi adına işlevsel bir rol üstlenmektedir. Medya söyleminin temel belirleyeni medyanın ekonomi politiği, yani üretim koşulları ve sahiplik yapısıdır. Dolayısıyla günümüzde medya egemen güçler lehine durumu tanımlamakta ve yanlış bilincin yeniden üretilmesine önemli katkı sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: İdeoloji, yanlış bilinç, medya, söylem, egemen söylem, yeniden üretim.

